

ПРО ВИТОКИ І БАЗОВІ КОНЦЕПТИ ФІЗИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ І. КАНТА

У статті розглянуто концептуальні здобутки І. Канта в царині фізичної антропології. Проаналізовано теоретичні системи К. Ліннея і Ж. Бюффона, їхній вплив на формування методології і базових антропологічних концептів німецького філософа.

Ключові слова: класифікація видів, система природи, натуральна історія, походження, відтворення, людський рід, раса.

Розмаїття і глибина Кантової думки завжди вражала дослідників. Поряд з новаторськими працями в царині теоретичної і практичної філософії, до творчого доробку видатного німецького мислителя входять вагомі дослідження, в яких фундатор трансцендентального ідеалізму звертається до аналізу проблематики фізики, космології, фізичної географії, права, біології, антропології, психології, історії, релігії, мистецтва тощо ¹.

Постає питання – а чи доцільно вести мову про так звану фізичну антропологію, її концепти у випадку з Кантом? Адже добре відомо, що видатний німецький мислитель є автором насамперед грандіозної системи трансцендентальної філософії, яка не передбачала якоїсь апеляції до емпіричного, тобто, фізико-біологічного розуміння людини. Однак попри такі застереження Кант є автором вагомих текстів, в яких розглядаються питання щодо походження людини, її природи, фізичних, біологічних і духовних характеристик, зв'язок, подібність і відмінність людини і тварини. Кант також розглядає одне з центральних антропологічних питань тієї доби – чому, за яких умов постають расові відмінності між людьми ².

¹ Лише частково ці матеріали були надруковані за життя філософа. Основний масив рукописних нотатків, зокрема лекційних матеріалів, вийшов друком впродовж останніх ста років.

² Вкрай важливі фізико-антропологічні розмисли видатного філософа ми подибуємо в таких його статтях: «Про фізичне розрізнення тварини і людини» (1771), «Про різні людські раси» (1775), «Визначення поняття людської раси» (1785), «Про застосування телеологічних принципів у філософії» (1788). Як бачимо, ці тексти вийшли в так званий критичний період, тобто в період інтенсивної розробки Кантом філософії трансцендентального ідеалізму. Саме в цей період Кант проводить рішучу демаркацію між емпіричною і інтелегібельною природою людини. Якщо перша – царина природних закономірностей, які визначають фізичні, біологічні риси людини, то друга природа – царина категоричного імперативу, який людина вільно вибирає як свою моральну сутність. Фізична антропологія вивчає дію природних чинників на людину, про це філософ писав неодноразово, зокрема в «Антропології з прагматичного погляду» (1798).

Слід також зазначити, що питання про фізичну антропологію Канта, її співвідношення з іншими моделями людини – прагматичною, моральною антропологією перебувають у центрі уваги сучасних зарубіжних дослідників. Досить згадати студії Дж. Заміто, Т. Хедріка, А. Вуда, В. Старка, Р. Брандта, М. Кварфуда, А. Коена, Ф. Х'юнемана, Д. Вельша, А. Брейтенбаха, Д. Стейгервалд, Е. Езе та ін. Для вітчизняної історико-філософської науки Кантова фізична антропологія, її особливості і генеза, поки що не стали предметом прискіпливого розгляду.

Отож, метою нашого дослідження є з'ясування витоків основних концептів Кантової фізичної антропології. Для досягнення цієї мети нам потрібно відповісти на декілька питань: які методологічні і концептуальні здобутки К. Ліннея і Ж. Бюффона щодо класифікації природних видів і дослідження людини Кант сприймав як вагомі передумови для власного аналізу людини як істоти, що формується природними умовами; чи вплинули відомі дискусії Канта з Й. Гердером і Г. Форстером на уточнення ним власної теоретичної позиції з фізико-антропологічних питань.

Система природи К. Ліннея: антропологія як різновид зоології

З історії науки добре відомо, що саме в другу половину XVIII ст. під впливом значних успіхів природничих наук, зокрема, досягнень наук біологічного циклу (зоології, фізіології, антропології тощо) розгорнулись інтенсивні дебати стосовно людини, її природи і походження. Великою мірою це було спричинено першими, вельми успішними науковими класифікаціями природного світу.

Так, ще в середині століття з'являються дві грандіозні природничо-наукові системи – К. Ліннея і Ж. Бюффона. Обидва вчених мали своє коло шанувальників і прихильників, між якими точились гострі суперечки.

Як відомо, шведський натураліст Лінней ще в 1730-х рр. запропонував першу наукову класифікацію і систематизацію тогочасних знань про органічне життя, земну флору і фауну. Йдеться власне про його знаменитий трактат «Systema Naturae per Regna Tria Naturae secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus Differentiis, synonymis, locis» (1735). За життя автора цей опус витримав 12 перевидань, весь час збагачуючись новим емпіричним матеріалом ¹.

На думку шведського вченого, існує три царства природи – мінералів, рослин і тварин. Кожне царство природи стверджує своє буття специфічним чином – мінерали через зростання; рослинне буття є живим тілом, яке не здатне до відчуттів, окрім того воно прикріплене до певного місця, звідки отримує своє живлення. І, на решті, тварини є такими природними тілами, що впродовж життя зберігають ідентичність своєї форми, мають чутливість і здатність до переміщення в просторі та часі.

Окрім того, Лінней запропонував просту і водночас ефективну класифікацію і систематизацію природних форм, які базувались на методології розрізнення/отождоження живих істот за певними формальними ознаками, а саме: його класифікація спирається на подвійну номенклатуру природних ознак – віднесення до роду і встановлення виду природної форми (рослинної чи тваринної). На підставі формальних ознак вчений встановив точні співвідношення між систематичними групами флори і фауни – класом, порядком, родом і видом.

У рамках своєї системи він виклав класифікацію усієї органічної природи і, що вельми важливо для нашого дослідження – визначив місце людини в ієрархії біологічних видів. Лінней вважав, що пізнання природних явищ мусить спиратись на строгий науковий метод, який є справжньою «душею науки» [7, 7]. Цей метод спирається на два взаємодоповнюючих принципи – з'ясування розташування (*dispositio*) і позначення чи іменування (*denomination*) певного біологічного виду. При цьому найголовніше – це саме розташування виду, що, на думку шведського вченого, можна встановити чи на засадах штучного синопсису (*synopsis*), чи на підставі впорядкованої системи. Система, за Ліннеєм, значно ефективніша методологія вивчення природи, оскільки здатна вказати на пропущені природні форми, в той час як синопсис не надає досліднику таких методоло-

гічних переваг ². Це пов'язано з тим, що, синоптичний метод передбачає, що кожна категорія може бути розділена тільки на дві підпорядковані категорії, тоді як систематичний метод надає можливість розділити кожен категорію на довільну кількість категорій. Так, на підставі сталих, спільних анатомічних характеристик людини і мавпи Лінней об'єднав їх в один ряд ссавців. Відтак, згідно з його системою подвійного позначення – за родом і видом, людина отримала своє знамените визначення *Homo sapiens*. Причому відмінність цього визначення від, здавалось, близьких до нього, відомих ще з античних часів полягає в тому, що ліннейівська модель тяжіла до відвертого анатомічного отождоження людини з тваринами, тобто, припущена можливість редукції людської форми до тваринної (зокрема до людиноподібних мавп – орангутангів) зі збереженням мінімальних анатомічних відмінностей.

Окрім того, як прискіпливий і сумлінний вчений, Лінней не обійшов увагою питання про походження людини. Він висловив певне припущення (досить обережне і до того ж сказане побіжно, з усілякими застереженнями) стосовно пращурів людини (щоправда пращурів прадавніх, якихось, так званих, «диких людей», які переміщуються на чотирьох ногах, є німими і волохатими). Він припускав, що це могли бути мавпи, хоча не якийсь сучасний різновид цих тварин, а той різновид, що існував у давні часи. Таке твердження цілком логічно впливало з його класифікації, де людський рід постає як вид *Homo sapiens*, який віднесено до підкласу ссавців – приматів (*Mammalia Primates*) ³. Крім того, вчений запропонував свою класифікацію *Homo sapiens*. Отож, його система природи включала такі різновиди людського виду – окрім згаданих вже «диких людей», ще й американців, європейців, азіатів і африканців.

Біологічна подібність людини і приматів уможливила висунення Ліннеєм гіпотези щодо наявності у деяких видів сучасних приматів (орангутангів) своєї мови ⁴. Згідно з його класи-

² Чи не нагадує ліннейівське розуміння системи, особливо запропоновані вченим загальні принципи її побудови, періодичну систему хімічних елементів, яку значно пізніше запропонував Д. Менделєєв, який, до речі, також вбачав переваги своєї системи в тому, що вона спрямовує на відкриття нових елементів, навіть дає можливість наперед, ще до фактичного відкриття того чи того елемента, передбачити їхні основні хімічні властивості.

³ *Homo sapiens* вчений визначав з певним уточненням – *nosce te ipsum* (пізнай себе). Окрім того, вчений виявив і відокремив від тваринних видів один цікавий різновид *Homo Troglodytes*, представники якого не є тваринами, але їх важко віднести і до людей, хоча ці істоти здатні до прямої ходи.

⁴ До цієї дискусії долучився і відомий французький натураліст і філософ Ж. Робіне, автор праці «De la nature» (1761–1768), в якій розглянуто майже всі тогочасні аргументи як «за», так і «проти» спорідненості людини і мавпи. Особливо цікавими є ті розділи, де описуються перші експерименти з мавпами (на кшталт того, що за певних обставин мавпа здатна використовувати палицю). Окрім того, французький філософ висловив гіпотезу про можливість походження людських рас від різних пращурів. Цікаво, що пошуками анатомічної подібності людини і мавпи займався також Й. Гердер.

¹ Базовим для біологічної класифікації, яка зберігає свою наукову значущість дотепер, є 10-те видання трактату (1758). Не меншої ваги для розвитку систематики природних видів мали й інші його трактати, в яких він розширював і поглиблював своє загальне вчення про природу. Це, зокрема, такі праці як: «Fundamenta Botanica» (1736), «Classes Plantarum» (1738), «Philosophia Botanica» (1751) і «Species Plantarum» (1753).

фікацією орангутанги є різновидом «нічних людей» (*Homo nocturnus*). Як не дивно, але цю дещо екстравагантну ідею поділяв навіть видатний французький філософ і мораліст Ж.-Ж.Руссо, який на загал був дуже високої думки щодо наукових здобутків шведського вченого.

Щодо еволюційних ідей і підходів до вивчення живих форм, то Ліннея недоречно зараховувати до попередників еволюційної доктрини, оскільки у своїй системі він не переймається питаннями генези видів, пропонує вивчати і систематизувати наявні рослинні й тваринні форми, біологічні види, відштовхуючись від тієї незаперечної аксіоми, що в природі нараховується «видів стільки, скільки різних форм створено початково Безкінечною Істотою; ці форми згідно закладеним у них законам зародження породили багато інших, але завжди подібних до себе. Відтак, видів стільки, скільки різних форм чи структур зустрічається тепер»[8, 172].

Кантівська оцінка системи природи К. Ліннея

Кант сприймав ліннейські ідеї з повагою, хоча й досить критично. Філософа не влаштовували принципи класифікації біологічних видів, що їх запровадив шведський натураліст. Як ми вже зазначали, це були суто формальні принципи систематизації, які націлювали дослідника на пошук загальних ознак, так званої таксономії, притаманних живим істотам. Власне Кант саме так і сприйняв формальну класифікацію Ліннея, розглядаючи її як методологічний засіб розрізнення/уподібнення живих істот. Відповідно, Ліннея значно менше цікавили питання генезису, походження видів, особливостей їхнього відтворення у наступних поколіннях. Спираючись на ліннейську методологію, вважає Кант, не можна вирішити це питання.

Принагідно зазначимо, що у кантівських текстах ліннейська теорія згадується і аналізується кілька разів. Найцікавіші критичні зауваги містяться в «*Opus Postumum*» (цей манускрипт створювався на зламі XVIII–XIX ст.), де є короткий, але вельми змістовний аналіз ліннейської класифікації. Кант зауважує, що класифікація шведського вченого важлива й цінна не як *система*, а систематика природи. Це означає, що Лінней відволікався від пошуків принципів руху, зміни природних форм – видів, родів і класів. Головне для нього – це вдало їх розмістити поруч одне з одним, згідно з уявленнями і припущеннями вченого, себто розташувати усі види і класи у строго визначеному «певному місці, котре не повинно ніколи уявлятися порожнім» [6, 500]. Тобто ця система передбачала конструктивістське розміщення живих форм у вигляді певної

логічної неперервності видів і класів, без будь-яких лакун, порожніх місць. Це фактично відповідало ляйбніцевському метафізичному принципу неперервності, за яким припускались лише повільні, поступові «мікропереходи» від одного виду до іншого, без різких якісних зрушень, стрибків. Ляйбніц вважав, що між поступовістю і неперервністю як основними принципами впорядкування природних форм мусять існувати проміжні стани. Він також доводив, що види, які межують один з одним, повинні мати подвійну природу і риси кожного із них.

Кант відзначав штучність такого підходу, бо роди, види і класи групувались не за принципом субординації, а на засадах координації, яка тяжіє до просторового розташування об'єктів класифікації, що майже повністю елімінує темпоральний вектор існування природних форм.

Ж. Бюффон: антропологія як натуральна історія

Як свідчать кантівські праці, зокрема його статті, курси лекцій з фізичної географії і прагматичної антропології, він глибоко знав доробок не лише Ліннея, а й праці іншого сучасника – не менш шанованого французького вченого Ж. Бюффона, невтомного трудівника на ниві науки, автора величезної «*Histoire naturelle générale et particulière*». Впродовж сорока років він видав 36 томів цієї праці (деякі томи написані у спів-авторстві з Л. Добантоном); завершальні частини цієї грандіозної наукової епопеї (тт. 37–44) вийшли друком уже після смерті видатного вченого завдяки зусиллям його учня Б. Ласенеда. Бюффон запропонував нове, відмінне від ліннейського, масштабне вчення про природу – модель натуральної історії, яка вибудовувалась на емпірично-науковому підґрунті, а також з огляду на ті критерії наукової раціональності, що були притаманні добі Просвітництва. В цій грандіозній історико-природничій епопеї французький натураліст виклав здавалось би все – від питань про виникнення Землі, появи на її теренах океанів і річок, тварин, рослин, до гіпотези щодо генези людини, виникнення рас і культурних відмінностей між людськими спільнотами.

Для Канта, який тривалий час присвятив природничим наукам, Лінней був постаттю поважною, але так і не став справжнім провідником у світ живої природи. Значно переконливішою для нього була концепція Бюффона, в якій питання історичного відтворення живої і неживої природи стали наріжними. Окрім того, Кант розглядав як безперечне досягнення французького вченого те, що його класифікація живих форм враховувала як основну загальну ознаку здатність істот до

однотипного розмноження і відтворення у наступних поколіннях. Тобто бюффонівській підхід ґрунтувався на ідеї спільного відтворення потомства. На думку Канта, однаковий механізм відтворення, на який Бюффон звертав особливу увагу, створював природні, а не штучні передумови для теоретичного усвідомлення справжньої єдності живих істот, їхньої приналежності до спільного біологічного виду. Однотипність у відтворенні потомства, а не приналежність до якогось формального виду чи різновиду живих істот, на чому базувалася система Ліннея, стало найважливішою ознакою класифікації Бюффона: «У природі немає ані класів, ані родів; все існує як прості індивідуальності. Класи і роди – це тільки довільні операції нашої уяви» [1, 360–361]. Вчений відводив класифікації роль не онтологічного, а лише епістемологічного інструмента, придатного більш-менш ефективно впорядковувати наші знання стосовно флори і фауни, а також наші уявлення про людську природу, її подібність і водночас відмінність від тваринних форм. Однак ця методологія не забезпечує дослідника інструментами пізнання такої подібності, що виникає між представниками певного виду не на формальних засадах, а на підставі їхнього розмноження і відтворення своїх сталих рис у наступних поколіннях ¹.

Таким чином, з огляду на наявність двох філософсько-методологічних підходів до вивчення природи, що їх запропонували такі знані, авторитетні вчені, доцільно провести демаркацію усіх природничих наук під кутом зору їхнього сприйняття і тлумачення сущого – живої і неживої природи. Цей поділ, за Кантом, повинен базуватись не на *відмінності предметів* дослідження, а на *відмінності підходів, методів*, які систематично і послідовно застосовуються науковцями. Кант дійшов висновку, що природничі науки займаються або *описом природи*, або вивчають її з позицій *натуральної історії*: «Ми беремо назви *опис природи і природна історія* як такі, що зазвичай мають у нас однаковий сенс. Хоча зрозуміло, що знання природних речей – як вони *існують тепер* – завжди спонукає дізнатись, якими вони *були* раніше, і якими вони стали через певний ряд змін» [4, 434]. Кант навіть вважав, що описова наука займає нижчий щабель у ієрархії наукового знання про природу, тобто вона є пропедевтичною систематизацією природи. В той час як натуральна історія повинна дати справжню «природну систему, що апе-

лює до розуму», бо спрямована на підведення розмаїття явищ і видів під певні закони [4, 423]. Застосовуючи методи натуральної історії, ми можемо, хоча б приблизно, відповісти на питання – чи існує єдність людського роду? На думку Канта, ліннеївська дескриптивна методологія не дає змоги цього зробити.

Кант вважав бюффонівський генетичний підхід придатнішим для вивчення людини як істоти, що «на всьому просторі землі належить до одного природного роду, бо всі вони (люди. – В. К.) при паруванні народжують дітей, здатних до продовження роду, навіть за значних відмінностей у своєму зовнішньому вигляді» [4, 429]. Спорідненість у відтворенні, притаманна всім людським істотам, де б вони не жили, є характерною ознакою фізичної (біологічної) природи людини, сила і дієвість якої зберігається впродовж усієї еволюції людського роду. Наявність такої однаковості не суперечить існуванню різних людських рас, які виникли під впливом різноманітних фізико-біологічних, географічних, кліматичних умов ².

Бюффон зібрав і систематизував найрізноманітніший фізико-біологічний і культурологічний матеріал, який узагальнював величезну кількість джерел мандрівників, натуралістів, географів, де різнобічно висвітлювались фізико-антропологічні особливості людей, культурні звички людських спільнот, країн і цивілізацій. У чималому за обсягом розділі другого тому «Натуральної історії» (з відповідною назвою «Variétés dans l'espèce humaine»), французький вчений ретельно розглянув питання генези тих відмінностей, що вочевидь притаманні людському виду. У цьому розділі він запропонував власну методологію дослідження генези людських рас, яка ґрунтувалась на координації кліматичних, географічних, фізичних, біологічних і культурних факторів і передумов. Згідно з його уявленнями саме комбінація всіх цих умов зумовлює виникнення певних фізичних відмінностей між людьми, зокрема появу расових відмінностей людського роду. Як і шанований ним Ш. Монтеск'є, першочергового значення у переліку зазначених факторів французький натураліст надавав географічним і кліматичним умовам, які, на його глибоке переконання, зумовлюють активну дію інших факторів, надаючи їм певної спрямованості. Так, зміна кліматичних і географічних

¹ Важливе значення для розповсюдження Кантового розуміння генетичних і описових методів пізнання природи, зокрема людини, її природи, виникнення расових відмінностей, мала праця сучасника і послідовника Канта, талановитого дослідника Хр. Гіртанера [3].

² Слід пам'ятати, що словом «раса» («ras») почали користуватись в Іспанії ще в XIV ст., а в інших країнах Європи воно увійшло у вжиток у XV–XVI ст. Нові географічні відкриття, особливо відкриття Америки, дали багатий антропологічний матеріал для нових класифікацій людського роду. В кінці XVII ст. французький лікар Франсуа Берньє чи не вперше застосував слово «раса» як науковий термін для позначення різновидів людської популяції. За його теорією, основні раси такі: європейці, віддалені жителі Сходу, чорношкірі та сімі.

умов веде до фізичних (тілесних) модифікацій людей, расової диференціації. Вчений вважав, що потрібно лише якихось 8–12 поколінь для того, щоб дія цих факторів призвела до радикальних расових змін. Наприклад, чорношкірі люди за умов помірного чи холодного клімату втратять пігментацію своєї шкіри, а білошкірі за умов спекотного африканського клімату, навпаки, мають всі шанси набуті темної пігментації. Однак, за свідченням Бюффона, природно-кліматичні умови хоча й спричиняють відмінності між людьми і спільнотами, все ж не впливають на основне – людську природу, точніше, – спільність людей як представників певного біологічного виду. І ця переконаність вченого була непорушною, незважаючи на те, що він визнавав важливість однієї антропологічної характеристики, а саме – фізичні (тілесні, расові тощо) особливості людської конституції зумовлюють появу *природної диференціації народів* (*naturel des differens peuples*). З цього приводу слушно видається думка американського історика політичної думки Е. Вогелена стосовно того, що за доби Просвітництва теорії расових відмінностей спрямовували вістря своїх аргументів не стільки на пошук умов, що роз'єднують людські спільноти, скільки на віднаходження нових наукових доказів їхньої спільності, добре розуміючи всю складність і неоднозначність цієї спільності на фоні виявлених і добре змальованих багатоманітних відмінностей: «Ми тепер добре розуміємо, що у вісімнадцятому столітті метою теорії, що пояснювала расові відмінності кліматичними впливами, було збереження спільності людства перед горизонтом неспокійних розрізень» [11, 172] ¹. І далі американський дослідник формулює загальний висновок щодо цього питання, спираючись саме на здобутки французького вченого: «Система Бюффона стоїть як тверда скеля; відтак питання про расу увійшло в сучасну думку. Блюменбах, Гердер і Кант розвинули далі цю проблему у вісімнадцятому столітті. Клем, Гобіне і Карус додали в дев'янадцятому столітті нові матеріали, котрі були нагромаджені величезними історич-

ними зусиллями, починаючи з Бюффона. До середини дев'янадцятого століття расова теорія набула того вигляду, який ми знаємо сьогодні» [11, 172]. Хоча в ім'я історичної справедливості слід сказати, що для французького вченого «раса» є більш зоологічний, аніж антропологічний термін.

Кантова полеміка з Й. Гердером і Г. Форстером щодо методів дослідження людини та генези її расових відмінностей

Упродовж 1780–1790-х рр. Кант ґрунтовно досліджує комплекс питань з фізичної антропології. Це було пов'язане, зокрема, з потребою викладати такі університетські дисципліни, як фізична географія і прагматична антропологія. Певне значення для уточнення власної позиції з цих питань мали критичні баталії з Й. Гердером і Г. Форстером.

Полеміка з Гердером виникла після ознайомлення з першими частинами великої праці «Ідеї до філософії історії людства». Саме цей розлогий філософсько-історичний, антропологічний трактат надихнув Канта на декілька рецензій, які Гердер сприйняв надто болюче, обурившись не стільки їхнім змістом, скільки поблажливим тоном, зверхністю Кантових оцінок ². Після цих рецензій дружні стосунки між титанами німецького просвітництва фактично припинились. На жаль ця історія мала своє неприємне продовження: Гердер став не просто ідейним опонентом критичної філософії, її стилю, методу, системи аргументації, а й непримиренним особистим ворогом Канта.

Кенігсберзький мислитель вважав за потрібне зробити декілька зауваг своєму молодшому колезі: по-перше, філософ не згоден з надто сміливими аналогіями Гердера, особливо коли це стосується людини, її природи: «Відтак, намагання визначити, як організована голова, яка її форма, як за внутрішніми ознаками, тобто за змістом мозку пов'язана спроможність до прямої ходи ..., – все це вочевидь перевищує будь-який людський розум незалежно від того, чи рухається він навпомацки, тримаючись за фізіологію, чи ширяє, тримаючись за метафізику» [5, 54–55]. По-друге, Канта не задовольняє визначення концепту «раса», яке є у Гердера. Воно нечітке і слабке, оскільки пов'язує расові відмінності з кліматом і кольором шкіри, чого не досить, вважає Кант, для пізнання такого складного фізико-антропологічного явища, яким є людські раси.

¹ Зазначимо, що американський філософ і політолог є автором принаймні кількох праць з проблематики генези расових розрізень. Окрім цитованої роботи, у нього є ще такі вагомні дослідження: «Race and State» (1933); «The History of the Race Idea: From Ray to Carus» (1944). Цікавим є те розрізнення, за яким Вогелін класифікує уявлення про раси, а саме, він виокремлює так звану «ідею раси» від концептуально оформлених «теорій раси». У своїх студіях з цієї проблематики він завжди звертався до уявлень Канта про витоки і природу людських рас. Кант для американського дослідника був яскравим втіленням філософа і вченого, хто розвивав «ідею раси» на противагу Карусу і Гобіно, які репрезентували вчених, що започаткували «теорію раси». Відомо, що Г. Арендт високо поцінювала теоретичні здобутки Вогеліна саме у цій тематичній сфері.

² Йдеться власне про відому Кантову рецензію: «Recensionen von J. G. Herders Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit» (1785). Цей текст складається з двох рецензій на перші дві книги Гердера. Перша рецензія була сприйнята Гердером з обуренням, друга – викликала гнів.

На думку сучасного американського дослідника П. Слоена, всі ці баталії з Гердером (додамо до цього ще й полеміку з Форстером), змусили Канта начебто переглянути своє ставлення до методології, яка ґрунтувалась на генетичних методах і підходах. У зазначений період Кант почав схилитися до дескриптивних прийомів дослідження природи (*Naturbeschreibung*) [10, 627–648]. Спостереження американського фахівця цілком слушні, особливо з урахуванням Кантової статті «Про застосування телеологічних принципів у філософії» (1788), де філософ справді дещо змінює акценти щодо більшої значущості описових методів, поціновуючи класифікацію Ліннея як видатне явище науки. На переконання Канта, методологія шведського вченого може бути ефективною як для пізнання природи, так і для дослідження людини. Вона може бути ще ефективнішою, переконаний Кант, якщо методологію Ліннея доповнити генетичною методологією французького вченого.

Нагадаємо, що «кантівська епоха» була досить бурхливою, ідейно насиченою. Тож і питання про людину, її природу і походження не могли залишитись поза увагою інтелектуалів тієї доби. В інтелектуальному середовищі точились запеклі суперечки з антропологічної проблематики. Зокрема, в цей час у фокусі уваги науковців і філософів опиняється проблема генези расових відмінностей¹.

У цьому контексті слід згадати видатного німецького вченого, анатома, фізіолога і антрополога Й. Блюменбаха (1752–1840), який ще за життя Канта оприлюднив своє дисертаційне дослідження «*De generis humani varietate nativa liber*» (1775), яке мало певний відгомін у тогочасному середовищі європейських вчених і філософів². На думку Блюменбаха, головне в питанні щодо генези расових відмінностей в тому, щоб все таки з'ясувати – чи наявність різних рас дозволяє нам стверджувати, що кожна з них має свого, окремого прашура, чи мова, все ж, йде про єдине, спільне джерело походження всіх людських рас. Німецький фізіолог провадив ту думку, що сучасні раси є різновидами колись єдиної – кавказької – раси. Отож, згідно з його

теорією, нові раси виникають і постають як трансформація цієї вихідної раси під впливом кліматичних умов, міграції, зміни харчування, яке, звичайно, повинно відповідати новому природному середовищу, а відтак новому культурному світу, що створюється під тиском кліматичних і природних умов. У якості додаткових умов збереження расових відмінностей вчений розглядав форму черепа і обличчя³.

До цієї дискусії долучився і Кант. Чималий матеріал з цього питання міститься у його підручнику «Фізична географія» (виданого за життя філософа на основі матеріалів лекцій його колегою Ф. Т. Рінком у 1802 р.), а також у кількох великих статтях, де Кант ставив за мету вийти за межі суто описового вивчення і викладу емпіричного матеріалу (що базувався, значною мірою, на нотатках мандрівників, мореплавців тощо), і підійти до цього питання з певних концептуальних позицій, хоча й без занадто широких метафізичних узагальнень, яким він завжди ставив запобіжники.

Саме кантівські розмисли з цього питання викликали ґрунтовну відповідь німецького натураліста Г. Форстера, який у своїй статті «І ще дещо про людські раси» (1786) представив власне бачення проблеми взаємозв'язку людини і тварини (мавпи), а також генези расових відмінностей. При цьому він свідомо спирався на методологію і систему Ліннея. Перш за все німецький натураліст визнає, що «відмінність людини і мавпи одне від одного як різних видів (*species*) чи лише як варіацій – завдання важке, і, можливо, не розв'язне до кінця» [2, 292]. Друга важлива теза стосується того, чи правомірно розглядати різновиди людини як такі, що мають спільне походження? Форестер схиляється до гіпотези, «що існує кілька первинних основних видів людини, і в цьому я (Форестер. – В. К.) не знаходжу жодної труднощі, що перевищує ті, з якими пов'язана гіпотеза однієї єдиної пари» [2, 303]. Наводячи різні аргументи на користь ліннейвського розуміння природного виду як сталої структури, німецький натураліст дійшов того висновку, що расові ознаки доцільно розглядати не як варіації в межах одного виду, а як сталі характеристики певних людських видів. Отож, існування 5–6 рас є свідченням існування такої ж кількості людських видів, які, відповідно, мають різних прашурів. При цьому це зовсім не означає, що індивіди, що належать до різних рас (видів), не можуть між собою схрещуватись і давати спільне потомство. На його думку, Кант дещо перебіль-

¹ Зазначимо, що тогочасні філософські і наукові дебати з цього питання не мали нічого спільного з пізнішими (що розгорнулись вже в другій половині XIX ст. і на початку XX ст.), значно політизованими філософуваннями на цю тему на кшталт расових теорій Гобіно і Чемберлена. Цікаво, що Чемберлен відомий також своїми глибокими дослідженнями кантівської філософії.

² До речі, цей трактат містить дуже цікаві доповнення, зроблені вченим у 1795 р., які свідчать про певну зміну наголосів щодо проблеми співвідношення механічних і телеологічних засад генези і буття органічної форми. Цікаво, що ці зміни зумовлювались ґрунтовним вивченням кантівських праць, зокрема його теорії доцільності, викладеної в «Критиці здатності судження» (1791).

³ Блюменбах дійшов висновку щодо існування п'яти людських рас – кавказької, монгольської, ефіопської, американської і малайської.

шував значення відтворення індивіда у межах роду, в той час як відповідно до ліннеївської класифікації, доцільно надавати більшого значення формальним моментам наявності спільних рис, притаманних людині як представнику певного виду. Слід додати, що у своїх висновках німецький вчений був вельми обережний, посилаючись на відсутність достатньо перевіреного антропологічного матеріалу для того, щоб робити якісь однозначні умовиводи з цього питання¹.

Таким чином наше дослідження уможливило подивитись на Кантові ідеї щодо людини, її природу з урахуванням фізико-антропологічного контексту. Такий підхід відкрив деякі нові моменти кантівської думки, пов'язані з розвитком тогочасних природничих наук – анатомії, фізіології, зоології, натуральної історії, які суттєво вплинули на формування антропологічних уявлень німецького філософа, що поглиблюють наше розуміння еволюції ідейних засад критичної філософії видатного мислителя.

1. Buffon de G. Natural History, General and Particular / G. de Buffon. – London, 1785. – Vol. II. – 517 p.
2. Forster G. Noch etwas über die Menschenrassen // G. Forster Sämtliche Schriften. – Leipzig, 1843. – Bd. 4. – S. 280–306.
3. Girtanner Ch. Über das Kantische Prinzip für Naturgeschichte : Ein Versuch diese Wissenschaft philosophisch zu behandeln / Ch. Girtanner. – Göttingen, 1796. – 422 s.
4. Kant I. Von den verschiedenen Rassen der Menschen / I. Kant // Kant's gesammelte Schriften herausgegeben von der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. – Berlin, 1905. – Bd. II. – S. 427–443.
5. Kant I. Recensionen von J. G. Herders Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Theil 1–2 / I. Kant // Kant's gesammelte Schriften herausgegeben von der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. – Berlin, 1912. – Bd. VIII. – S. 43–66.
6. Kant I. Opus Postumum / I. Kant // Kant's gesammelte Schriften herausgegeben von der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. – Berlin, 1938. – Bd. XXII. – 824 s.
7. Linnaei C. Systema Naturae per Regna Tria Naturae secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus Differentiis, synonymis, locis. / C. Linnaei. – Holmiae, 1758. – T. 1. – 824 p.
8. Linnaei C. Philosophia Botanica / C. Linnaei. – Halae at Salam, 1809. – 519 p.
9. Strack T. Philosophical Anthropology on the Eve of Biological Determinism: Immanuel Kant and Georg Forster on the Moral Qualities and Biological Characteristics of the Human Race Central European History / T. Strack. – 1996. – Vol. 29. – P. 285–308.
10. Sloan P. R. Kant on the history of nature: the ambiguous heritage of the critical philosophy for natural history / P. R. Sloan // Studies in history and philosophy of biological and biomedical sciences. – 2006. – № 37. – P. 627–648.
11. Voegelin E. History of Political Ideas : The New Order and Last Orientation / E. Voegelin. – Columbia & London : University of Missouri Press, 1999. – 336 p.

V. Kozlovskiy

ON THE ORIGIN AND BASIC CONCEPTS OF KANT'S PHYSICAL ANTHROPOLOGY

The conceptual Kant's achievements in the field of physical anthropology are considered. Theoretical systems of C. Linnaeus and G. Buffon and their influence on the development of methodology and basic anthropological concepts of the German philosopher are analyzed.

Keywords: classification of types, system of nature, natural history, origins, reproduction, the human race, race.

¹ Кантівська розгорнута відповідь на критичні зауваги Г. Форстера міститься у статті «Про застосування телеологічних принципів у філософії» (1788). (Більш детальний аналіз ідейних розбіжностей між Кантом і Форстером ми подибуємо у Т. Страка [9, р. 285–308]).